

KIPÇAK GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE ÇATI EKLERİNİ ALAN FİİLLERİN SÖZLÜKSELLEŞMESİ

Lexicalization of Verbs that Take Voice Suffixes in the Turkic Dialects of the Kipchak Group

Mehmet ÖZEREN¹ ve Süleyman Kaan YALÇIN²

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, mehmetozeren@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4386-8312

² Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, mehmetozeren@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3908-9204

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
04.03.2022

Kabul/Accepted:
09.05.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.1082754

Anahtar Kelimeler

Sözlükselleşme, Çati
Ekleri, Kıpçak Grubu Türk
Lehçeleri

ÖZ

Sözlükselleşme, sözcüklerin veya eklerin diğer eklerle ya da birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerle anlamsal farklılıklara uğrayarak ayrı ve farklı bir anlamı işaretlemesi, kodlaması sonucunda sözlük birimi hâline gelmesi olayıdır. Sözlükselleşme ile ortaya çıkan yeni sözcükler sözlüğe, dilin söz varlığına yeni ve farklı bir anlamla girmiş olurlar. Bu yönüyle anlamsal değişim veya yeni bir anlamın işaretlenmiş olması, sözlükselleşmede esas unsur olarak görülmektedir. “Yeni” anlam; dilin ses, ek, sözdizim ve karışık unsurlarından kaynaklı olabilmektedir. Bu çalışma ise temel olarak ek kaynaklı sözlükselleşme ile ilgili olacaktır. Tarihi süreçten bugüne Türkçenin genel ek yapısı aynıdır. Bu yapı içerisinde eklerin işlevsellikleri de çok büyük oranda ortaktır. Çati eklerinin de Kıpçak grubunu oluşturan Başkurt, Karaçay – Malkar, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım – Tatar, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçelerinde işlevlerinin ortak, çözümlenebilirliklerinin yüksek, yapıyı oluşturan unsurlarının anlam açısından şeffaf olduğu görülmektedir. Bu yönleriyle çati eklerini alan fiiller ayrıca bir sözlük maddesi oluşturmamakta veya sözlüklerde madde başı olarak yer almamaktadırlar. Ancak yine de yan anlam, mecaz anlam veya metaforik olarak farklı anlamı işaretledikleri için çati eklerinin sözlüksel birim oluşturduğu durumlarla da karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmada, Kıpçak grubu Türk lehçelerinde çati eklerini almış ancak sözlüksel birim hâline de gelmiş olan fiiller tespit edilecek ve sözlükselleşme nedenleri üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

Lexicalization is the event that words or affixes mark a separate and different meaning by undergoing semantic differences with other affixes or other words used together, and become a dictionary unit as a result of that. The new words that emerge with lexicalization enter the dictionary and the vocabulary of the language with a new and different meaning. In this respect, semantic change or marking of a new meaning is seen as the main element in lexicalization. “New” meaning; it can be caused by sound, suffix, syntax and mixed elements of the language. This study will be mainly about suffix-source lexicalization. The general suffix structure of Turkic has been the same since the historical process. In this structure, the functionality of the suffixes is also very common. These can be seen that the functions of the voice suffixes are common in Bashkir, Karachay - Malkar, Karakalpak, Kazakh, Kyrgyz, Crimean - Tatar, Kumuk, Nogai and Tatar Turkic, which make up the Kipchak group, their decipherability is high, and the elements that make up the structure are transparent in terms of meaning. With these aspects, the verbs that take the voice suffixes do not form a glossary item or are not included in the dictionaries as a lexical entry. However, it is also possible to encounter situations where the voice suffixes form a lexical unit because they still mark different meanings such as connotation, figurative or metaphorical meanings. In this study, the verbs that have taken the voice suffixes but have become lexical units in the Kipchak group of Turkic dialects will be determined and the reasons for lexicalization will be emphasized.

Keywords

Lexicalization, Voice
Suffixes, Kipchak Group of
Turkic Dialects

Atf/Citation: Özeren, M. ve Yalçın, S. K. (2022). Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Çati Eklerini Alan Fiillerin Sözlükselleşmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(457-466).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Süleyman Kaan YALÇIN, skyalcin23@gmail.com

1. Giriş

Çatı, “fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği; fiilin anlam değişikliği göstermeyen; ancak özne ve nesneye hükmeden şekil değişikliği” olarak tanımlanmakta ve dönüşlülük, edilgenlik, ettirgenlik ve işteşlik görünüşlerine sahip fiil çatı eklerinden söz edilmektedir (Korkmaz, 2010: 57-58). Ancak çatı eklerinin diğer fiilden fiil yapan eklerden farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu nedenle fiilde çatı konusu bazı dilbilgisi çalışmalarında ayrıca başlıklandırılırken (Gencan, 2007: 379-392; Demir ve Yılmaz, 2006: 177-179; Eker, 2009: 329-334; Ergöneç, 2007: 633), bazı çalışmalarda ise fiilden fiil yapım ekleri içerisinde değerlendirilmektedir (Ergin, 1999: 202-214; Banguoğlu, 2007: 274-293; Vural ve Böler, 2017: 178-182). Oysaki çatı ekleri, farklı özellikleri dolayısıyla kendi içerisinde iki farklı özellik sergilemektedir. Birincisi, gramer görevi olarak birer çatı eki olmalarına rağmen tarihî gelişme şartları içinde bugün artık bu özelliklerini kaybederek eklendiği fiile yeni birer sözlük anlamı katan kaynaşmış veya anlam kaymasına uğramış birer yapım eki durumuna geçmiş durumda olanlardır: ayır-, barış-, bildir-, canlan-, çalış-, çevir- vb. (Korkmaz, 2007: 540). Çalışmanın konusunu da oluşturan bu özellikteki çatı ekleri, yeni sözlüksel birim oluşturmaktadırlar. İkincisi ise, geldiği fiilin temel anlamını değiştirmeyen, fiilin nesne ve özne ile olan bağlantısında şekil ve durum değişikliği yapanlardır: içil-, içir-; giyin-, giydir- vb. (Korkmaz, 2007: 540). Bu özellikteki çatı ekleri, yeni sözlüksel birim oluşturmamaktadırlar. Ancak her iki durumda da çatı ekleri genişletme işleviyle kullanılmaktadır (Delice, 2000: 226-227). Ancak çatı ekleri, isim veya fiillerden yeni sözlüksel birim türeten yapım eklerinden ayrı olarak, işletme ekleri içerisinde de değerlendirilmektedir. İşletme eklerini de sözlüksel birim türetmeyen ve kelimenin türünü değiştirmeyen ama cümlede kelimeler ve kelime grupları arasında ilişki kuran ekler olarak açıklanmaktadır. Çatı ekleri de hâl ekleri, şahıs ekleri, zaman ekleri, kip ekleri, bildirme ekleri ile birlikte *işletme ekleri* içerisinde *ögeleri belirleyiciler* olarak (Gülsevin, 2004: 1278-1280) veya yapım ekleri ile çekim eklerinin kesişme noktasındaki *üçüncü grup (ara) ekler* olarak değerlendirilmektedir (Başdaş, 2006: 404).

Çatı eklerinin esas itibarıyla sözlüksel birim oluşturmadığı konusunda fikir birliği vardır. Çünkü çatı eki alan yapılara eşzamanlı bakıldığında çözümlenebilirliklerinin yüksek, yapıyı oluşturan unsurların anlam açısından şeffaf olduğu görülmektedir. Ayrıca yapıyı oluşturan fiiller ile çatı ekleri türetimsel olarak çağdaş Türk lehçelerinde aktif olarak sıkça kullanılmaktadır. Ancak yine de yan anlam, mecaz anlam veya metaforik olarak farklı anlamı işaretleyen ve çatı eklerinin sözlüksel birim oluşturduğu durumlarla karşılaşmak mümkündür. Bu durumda biçimbirimler yoluyla bir sözlükselleşmeden söz etmek gerekmektedir.

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de çatı eklerini alan bazı fiillerin sözlüksel birim oluşturduğu görülmektedir:

2. “-n-” Dönüşlülük Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Dönüşlülük, öznenin bir işi kendi kendine yaptığını belirten fiil çatısı olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 72). “-n-” dönüşlülük biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

2.1. “-n-” dönüşlülük biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. cuv-un- (cuv- “yıka-”): “yıkan-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** juv-in- (< juv- “yıka-”): “yıkan-”; makta-n- (< makta- “öv-, methet-”): “övün-” (Buran ve Alkaya, 2014: 447); **Kaz. T.** juv-in- (< juv- “yıka-”): “yıkan-; yun-, banyo yap-” (Buran ve Alkaya, 2014: 126); **Kırg. T.** açi-n- (< açi- “mayalan-, kabar-, köpür-; içi sızla-, acı-”): “acı-; alınarak üzül-”; makta-n- (< makta- “öv-, methet-”): “övün-; hava at-, caka yap-” (KTS); **Kır. Tat. T.** yap-in- (< yap- “ört-”): “örtün-; kaplan-”; yaşır-in- (< yaşır- “gizle-, sakla-”): “gizlen-, saklan-”; il-in- (< il- “as-”): “asıl-; birine musallat ol-”; makta-n- (< makta- “öv-, methet-”): “övün-” (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Kum. T.** cuv-un- (cuv- “yıka-”): “yıkan-”; makta-n- (< makta- “öv-, methet-”): “övün-”; bile-n- (< bile- “bile-”): “bilen-; bir şeye iyi hazırlan-”; il-in- (< il- “as-”): “takıl-; iliş-; tutun-; kendini as-” (Pekacar, 2007: 973; Buran ve Alkaya, 2014: 507); **Nog. T.** yuv-in- (< yuv- “yıka-”): “yıkan-”; şeş-in- (< şeş- “çöz-, hallet-, soy-”): “çözün-; soyun-”; kara-n- (< kara- “bak-, gözetle-”): “bakın-; ara-, araştır-” (Ergöneç, 2007: 633; Buran ve Alkaya, 2014: 322); **Tat. T.** sal-in- (< sal- “koy-”): “inşa edil-, yerleştiril-, aşağı sark-”; cıy-in- (< cıy- “yığ-, topla-”): “toplan- (topluluk, meclis); hazırlan-, niyetlen-, tutun-,

giriş-”; tart-ın- (< tart- “çek-”): “kendi üstünü başını çekiştir-; utan-, çekin-”; kür-İN- (< kür- “gör-”) “görün-; gerçekleş-”; koy-ın- (< koy- “yık-”) “yık-; suya dal-, yüz-” (KTTS-54, 148, 175, 228, 266).

2.2. “-n-” dönüşlülük biçimirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. as-ın- (< as- “as-”): “bir şeyi beline as-, takıp takıştır-”; art-ın- (< art- “art-; yükle-”): “bir şeyleri peş peşe kaldır-, yükselt-” (Uygur, 2007: 568); **Kaz. T.** üyle-n- (< üyle- “ev hâline getir-, ev yap-”): “evlen-” (Biray vd., 2015: 79); **Kırg. T.** süylö-n- (< süylö- “söyle-, konuş-”): “birine kız-, çıkış-, azarla-, eleştir-”; cag-ın- (< cak- “hoşa git-”): “yalakalık et-, kendini beğendirmeye çalış-”; keke-n- (< keke- “azarla-, söv-”): “kin bağla- veya kin besle-”; tart-ın- (< tart- “çek-”): “bir şeyi sırtına al-, bir şeyi sırtına veya başka yerine bağla-; çekin-, kaçın-; barfiks çek-” (KTS); **Kır. Tat. T.** tık-ın- (< tık- “iterek zorla sok-”): “bir şeyler atıştır-”; teb-İN- (< tep- “ayağıyla vur-”): “tepin-”; kaltıra-n- (< kaltıra- “kaldır-”): “içten içe titre-”; taşla-n- (< taşla- “dışarı çık-”): “üzerinde bulunan giysileri çıkar-”; cibi-n- (< cibi- “suda ıslanarak yumuşa-”): “ıslanarak kabarıp şiş-”; keç-İN- (< keç- “geç-”): “öl-”; sev-İN- (< sev- “sev-”): “sevin-”; tart-ın- (< tart- “çek-”): “çekin-” (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Nog. T.** süy-İN- (< süy- “sev-”): “sevin-” (Ergönenç, 2007: 633).

2.3. Eylemlerin “-n-” dönüşlülük biçimirimini almış durumları ile bu biçimirimini almamış durumları aynı anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. kiy-İN- (< kiy- “giy-”): “giyin-, giy-”; toy-un- (< toy- “doy-”): “doy-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** kiy-İN- (< kiy- “giy-”): “giyin-, giy-”; küy-İN- (< küy- “yan-; acı-, çok üzül-”): “acı-, kaygılan-” (Uygur, 2007: 568); **Kaz. T.** oyla-n- (< oyla- “düşün-”): “düşün-”; zarla-n- (< zarla- “içini dök-, ağla-”): “içini dök-, bağırp çağır-, ağla-”; tarı-n- (< tarı- “darlık, sıkıntı yaşa-”): “sıkıntı, yoksulluk çek-”; kaharla-n- (< kaharla- “içerlen-, kız-”): “öfkelen-, sinirlen-” (Biray vd., 2015: 79; Buran ve Alkaya, 2014: 126); **Kırg. T.** küy-ÜN- (< küy- “yan-; acı-, çok üzül-; pişman ol-”): “acı-, üzül-”; art-İN- (< art- “art-, çoğal-; yükle-; sil-, temizle-”): “art-, çoğal-” (KTS); **Kır. Tat. T.** kiy-İN- (< kiy- “giy-”): “giyin-, giy-”; tak-İN- (< tak- “tak-”): “takıp takıştır-”; acı-n- (< acı- “acı-”): “acı-”; kork-un- (< kork- “kork-, ürk-”): “ürk-”; ipra-n- (< ipra- “yıpran-”): “yıpran-”; sukla-n- (< sukla- “imren-”): “imren-” (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Kum. T.** giy-İN- (< giy- “giy-”): “giyin-, giy-” (Pekacar, 2007: 973); **Nog. T.** yılı-n- (< yılı- “ılıklaş-”): “ılık duruma gel-, ısın-” (Buran ve Alkaya, 2014: 322).

3. Edilgenlik Biçimirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Edilgenlik “geçişli ve geçişsiz fiillerden -(I)l-, -(U)l- ve -(I)n-, -(U)n- ekleri ile kurulan; ancak fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan, öznesi belirsiz fiil çatısı” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 80).

Edilgen çatıdaki bu anlam değişimleri, edilgen çatı öznelerini etkilemektedir (Ülken, 1981: 55-69).

“-l-” edilgenlik biçimirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

3.1. “-l-” edilgenlik biçimirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. töz-öl- (< töz- “düz-”): “düzene gir-, kurul-, yapıl-” (Ersoy, 2007: 765; Buran ve Alkaya, 2014: 257); **Kkp. T.** jır-İL- (< jır- “yır-”) “yırtıl-, ayrıl-; çatla-” (Uygur, 2007: 567); **Kaz. T.** as-İL- (< as- “as-”): “asıl-; dayan-”; tarı-l- (< tarı- “daral-”): “daral-; cimrilik yap-”; jıyna-l- (jıyna- “topla-”): “toplan-; bir araya gel-” (Biray vd., 2015: 79; Buran ve Alkaya, 2014: 16); **Kırg. T.** cuu-l- (< cuu- “yık-”): “kirden temizlen-, sıkıntıdan kurtul-”; kada-l- (< kada- “iğne ile tutturarak dik-, sapla-, oyun dışı bırak-, dik-, tuttur-, tak-”): “bir şeye gözünü almadan bak-, uzun süre bak-; yanından ayrılma-, uzaklaşma-; etkile-, işle-; engelle-, engel ol-, mâni ol-”; ber-İL- (< ber- “ver-”): “kendini ver-; yakınlık duy-, önem ver-, beğen-” (KTS); **Kum. T.** bacar-İL- (< bacar- “becer-, yap-”): “beceril-, yapıl-, edil-, mümkün ol-”; cuw-ul- (< cuw- “yık-”): “yık-” (Pekacar, 2007: 973); **Tat. T.** sav-İL- (< sav- “sağ-”): “sağıl-; kan damarlarından geçerken bir yerde tıkan-, don-”; iy-İL- (< iy- “eğ-”): “eğil-; yığıl-ver-”; küm-İL- (< küm- “göm-”): “gömül-; kaybol-”; yıy-İL- (< yıy- “yık-, eğ-”): “yere düş-, yıkıl-, yığıl-; yere eğil-; hasta düş-; öl-; yalvar-, yakar-”; ayır-İL- (< ayır- “ayır-”): “ayrıl-; başkalarından farklı ol-; mahrum ol-” (KTTS-31, 123, 146, 231; Alkaya, 2008: 239).

3.2. “-l-” edilgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. casa-l- (< casa- “yap-”): “süslen-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** kos-ıl- (< kos- “ekle-”): “katıl-, iştirak et-” (Uygur, 2007: 567); **Kaz. T.** arı-l- (< arı- “temizle-”): “tahliye edil-, salıveril-, kurtul-, serbest kal-”; **Kırg. T.** cet-il- (< cet- “ulaş-, var-; kavuş-; yet-, olgunlaş-; bir şeyin zamanı gel-; zamanı dol-; sonuna gel-, sona er-; elde et-, sahip ol-; kazan-”): “yetiş-, olgunlaş-; geliş-, uzmanlaş-” (KTS); **Kır. Tat. T.** ber-il- (< ber- “ver-”): “müptela ol-, kendini tam olarak ver-”; **köter-il-** (< köter- “yukarı kaldır-”): “yerinden hafifçe kalkar gibi ol-” (Yüksel, 2007: 841-842); **Nog. T.** köter-il- (< köter- “yukarı kaldır-”): “kalk-” (Atay, 1998: 107).

3.3. Eylemlerin “-l-” edilgenlik biçimbirimini almış durumları ile bu biçimbirimi almamış durumları aynı anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. beki-l- (< beki- “sağlamlaş-”): “sağlamlaş-, berki-” (Uygur, 2007: 567); **Kaz. T.** ayakta-l- (< ayakta- “bit-, sona er-”): “bit-, sona er-” (Tamir, 2007: 449); **tarı-l-** (< tarı- “daral-”): “daral-”; **Kır. Tat. T.** üz-ül- (< üz- “kop-”): “kop-”; **doğ-ul-** (< doğ- “doğ-”): “doğ-”; **tokta-l-** (< tokta- “dur-”): “dur-, duraksa-” (Yüksel, 2007: 841-842); **Nog. T.** kozga-l- (< kozga- “hareket et-, kıvılda-”): “kıvılda-” (Atay, 1998: 107).

4. İşteşlik Biçimbirimi Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

İşteşlik, “fiilin gösterdiği oluş ve kılışın birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösteren çatı” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 135).

“-ş-, -s-” işteşlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

4.1. “-ş-, -s-” işteşlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. huğ-ış- (< huğ- “vur-”): “savaş-” (Buran ve Alkaya, 2014: 258); **Kar.-Mal. T.** ur-uş- (< ur- “vur-”): “savaş-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** soğ-ıs- (< soğ- “vur-”): “savaş-”; **ur-ıs-** (< ur- “vur-”): “savaş-” (Uygur, 2007: 568; Buran ve Alkaya, 2014: 447); **Kaz. T.** ur-ıs- (< ur- “vur-”): “savaş-; kavga et-” (Biray vd., 2015: 77); **Kırg. T.** karma-ş- (< karma- “tut-, ele al-; çevrele-, kuşat-; ele geçir-; düzene sok-, çekip çevir-, ortaya çık-, peyda ol-; kıvamına gel-, ol-; hatırla-, anımsa-; kendini tut-; yönet-; nüks et-; avla-; üret-; dokunarak anla-; işlet-; tutuştur-; yanında bulundur-, alıkoy-”): “kapış-, savaş-”; **uçura-ş-** (< uçura- “karşılaş-; maruz kal-; sezil-, hissedil-”): “selamlaş-, hâl hatır sor-”; **kara-ş-** (< kara- “bak-; yaşa gir-; tabi ol-; ilgilen-; cimrilik et-; gözden geçir-; ayır-; ara-”): “yardım et-, yardımcı ol-”; **cöölö-ş-** (< cöölö- “sürtün-; omuz at-, itekle-; bindiği binekten inip yaya yürü-, yaya kal-”): “itişip kakış-”; **ayt-ış-** (< ayt- “söyle-, de-, ada-; duyur-”): “tartış-, münakaşa et-; karşılıklı deyiş söyle-; bahse gir-” (KTS); **Kır. Tat. T.** çek-iş- (< çek- “çek-; uğraş-”): “çekiş-, bir şeye üzül-, hastalıkla, dertle uğraş-” (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Nog. T.** ur-ıs- (< ur- “vur-”): “döğüş-” (Atay, 1998: 109).

4.2. “-ş-, -s-” işteşlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. aw-ış- (< aw- “eğ-”): “eğil-” (Buran ve Alkaya, 2014: 258); **Kaz. T.** töbele-s- (< töbele- “tepele-, ez-”): “kavga et-”; **äänğimele-s-** (< äänğimele- “hikaye et-”): “sohbet et-”; **kel-is-** (< kel- “gel-”): “anlaş-, sözleş-, uyum sağla-” (Biray vd., 2015: 77; Tamir, 2007: 448; Buran ve Alkaya, 2014: 126); **Kırg. T.** arala-ş- (< arala- “arala-; dolaş-; yol kat et-; yarala-”): “karış-”; **açı-ş-** (< açı- “mayalan-, kabar-, köpür-; içi sızla-, acı-”): “acı-, sızla-, ağrı-”; **cıl-ış-** (< cıl- “kay-, ilerle-, yol al-; yerinden çık-, kay-, sökül-; geliş-”): “bir yerden başka bir yere ilerle-, git-; kayarak otur-”; **cara-ş-** (< cara- “ol-, uygun ol-; yara-; işine gel-; bir işi veya görevi yapabil-”): “barış-, uzlaş-, anlaş-; uygun ol-, uygun gel-; yaraş-, yakış-, güzel dur-; iyi karşılan-, uygun ol-, münasip ol-” (KTS); **Kır. Tat. T.** uyu-ş- (< uyu- “uyu-”): “uyuş-”; **yara-ş-** (< yara- “yara-, faydası ol-; uygun ol-”): “yakış-”; **sürül-ış-** (< sürül- “sürül-, kovul-”): “sürü halinde ol-”; **yap-ış-** (< yap- “kapat-, ört-”): “yapış-”; **bür-üş-** (< bür- “bük-, bur-”): “buruş-”; **kel-iş-** (< kel- “gel-”): “yakış-, uygun ol-”; **av-uş-** (< av- “eğ-”): “yer değiştir-” (Yüksel, 2007: 842); **Kum. T.** arala-ş- (< arala- “arala-”): “karış-, karmakarışık ol-”; **hisapla-ş-** (< hesapla- “hesapla-”): “birini, bir şeyi dikkate al-, hesaba kat-”; **oltur-uş-** (< oltur- “otur-”): “uzun bir süre otur-; yerleş-” (Pekacar, 2007: 974); **Tat. T.** oyu-ş- (< oyu- “uyu-”): “uyuş-; birleş-; örgütlen-; toplan-”; **kil-iş-** (< kil- “gel-”): “yakış-;

birbirini anla-"; isir-iş- (< isir- "sarhoş ol-"): "bilincini kaybet-; gaz ile zehirlen-" (KTTS-133, 209; Alkaya, 2008: 239).

4.3. Eylemlerin "-ş-, -s-" işteşlik biçimibirimini almış durumları ile bu biçimibirimi almamış durumları aynı anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. söyle-s- (< söyle- "konuş-, söyle-"): "konuş-" (Tamir, 2007: 448); **Kır. Tat. T.** peki-ş- (< peki- "sağlam ol-"): "sağlam hale gel-"; tırma-ş- (< tırma- "tırman-"): "tırman-"; birleş- (< birle- "bir ol-"): "birleş-"; yanıl-ış- (< yanıl- "yanıl-"): "yanıl-"; ayrıl-ış- (< ayrıl- "ayrıl-"): "ayrıl-"; yet-iş- (< yet- "yet-, yetiş-"): "yetiş-" (Yüksel, 2007: 842); **Kum. T.** orna-ş- (< orna- "yerleş-, yer bul-"): "yerleş-, yurtlan-"; oyla-ş- (< oyla- "düşün-"): "düşün-"; yet-iş- (< yet- "yet-, büyü-"): "yetiş-, büyüyüp geliş-"; at-ış- (< at- "at-"): "at-, fırlat-, ateş et-"; sıy-ış- (< sıy- "sığ-"): "bir yere, bir şeye sığ-" (Pekacar, 2007: 974; Buran ve Alkaya, 2014: 507); **Nog. T.** sora-s- (< sora- "sor-, soruştur-"): "soruştur-" (Atay, 1998: 109); **Tat. T.** isir-iş- (< isir- "sarhoş ol-"): "sarhoş ol-, mest ol-" (Alkaya, 2008: 239).

5. Ettirgenlik Biçimibirimi Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

Ettirgenlik, "fiilin, belirtilen oluş ve kılışın başka bir nesneye aktarıldığını gösteren, geçişsiz fiilleri geçişli fiile dönüştüren, geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren çift geçişli fiiller kuran" bir fiil çatısı olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 89-90).

5.1. "-Dir-, -Dir-, -DUr-, -DOr-" Ettirgenlik Biçimibirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

"-Dir-, -Dir-, -DUr-" ettirgenlik biçimibirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

5.1.1. "-Dir-, -Dir-, -DUr-, -DOr-" ettirgenlik biçimibirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. töşön-dör- (< töşön- "anla-"): "anlaşılmasını sağla-, anlat-"; **Kırg. T.** bil-dir- (< bil- "bil-, elinden gel-; zannet-; yönet-; işine gel-, uygun ol-; öğren-; öğren-, haberi ol-"): "bildir-, haber ver-; anlat-; hissettir-" (KTS); **Kır. Tat. T.** kal-dır- (< kal- "kal-"): "bırak-, kalmasını sağla-, geride bırak-"; soyun-dur- (< soyun- "soyun-, çıkar-"): "soy-, çıkar-" (Yüksel, 2007: 843); **Kum. T.** bat-dır- (< bat- "bat-"): "batır-; kirlet-, pisle-"; bit-dir- (< bit- "bit-, son bul-"): "bitir-; kaldır-, son ver-"; yet-dir- (< yet- "ulaş-"): "tevdi et-, teslim et-, ulaştır-" (Pekacar, 2007: 974); **Tat. T.** tuz-dır- (< tuz- "dağıl-, yayıl-"): "etrafa dağıt-, saç-; yık-; yıprat-, hırpala-, eskit-" (KTTS-298).

5.1.2. "-Dir-, -Dir-, -DUr-, -DOr-" ettirgenlik biçimibirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. alıs-tır- (< alıs- "alış-"): "tutuştur-, yak-" (Uygur, 2007: 568); **Kır. Tat. T.** sın-dır- (< sın- "kırıl-"): "kır-, parçala-" (Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Kum. T.** ol-tur- (< ol- "ol-"): "otur-" (Buran ve Alkaya, 2014: 507); **Nog. T.** kal-dır- (< kal- "kal-") "bırak-"; ut-tır- (< ut- "yen-") "yenil-"; yuvın-dır- (< yuvın- "yıkın-") "yık-"; kömil-dir- (< kömil- "gömül-") "göm-" (Ergönerç, 2009: 94; Buran ve Alkaya, 2014: 321).

5.1.3. Eylemlerin "-Dir-, -Dir-, -DUr-, -DOr-" ettirgenlik biçimibirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. kel-tir- (< kel- "gel-"): "getir-" (Tamir, 2007: 448); **Kırg. T.** buk-tur- (< buk- "gizle-, gizlen-"): "gizlen-, gizlenip yat-, saklan-; gizli ol-"; coluk-tur- (< coluk- "rastla-"): "karşılaş-, rastla-, rast gel-, tesadüf et-; buluş-, görüş-; bir şeyle yüz yüze, karşı karşıya gel-, rastla-, uğra-, yakalan-"; ut-tur- (< ut- "yen-, kazan-"): "üt-, oyunda yenerek bir şey kazan-, ut-, başarı, fayda elde et-"; ös-tür- (< ös- "büyü-, yetiş-"): "bit-, yetiş-; büyü-, yetiş-; geliş-, ilerle-, önem kazan-; art-"; kel-tir- (< kel- "gel-"): "getir-" (KTS); **Kum. T.** ut-dur- (< ut- "yen-"): "kaybet-, yenil-" (Pekacar, 2007: 974).

5.2. “-gIr-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-gIr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

5.2.1. “-gIr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kırg. T. az-gır- (< az- “yollara düş-; uzaklaş-; zayıfla-; sol-; reddet-, kabul etme-; fakir ol-; sinirlen-”): “azdır-, yoldan çıkar-; kandır-; oyalan-, uğraş-, kendini bir şeye ver-” (KTS); **Tat. T.** bıl-gır- (< bil- “bil-”): “belirt-, bildir-, sevdire-, anlat-, ilet-” (KTTS-39).

5.2.2. “-gIr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kırg. T. sız-gır- (< sız- “sız-, ince aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş ak-, çık-; gizlice, haber vermeden git-, sıvış-”): “kaymağı veya çiğ yağı eriterek sızma yağ elde et-” (KTS); **Kum. T.** sız-ğır- (< sız- “sız-”) “ıslık çal-, vızıl-da-” (Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** sız-gır- (< sız- “sız-”) “ıslık çal-, vızıl-da-” (Güllüdağ, 1998: 131).

5.3. “-Gİz-, -GUz-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-Gİz-, -GUz-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

5.3.1. “-Gİz-, -GUz-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. kir-giz- (< kir- “gir-”): “girdir-, sok-” (Tavkul, 2007: 903); **Kaz. T.** jat-kız- (< jat- “yat-”): “yatır-, dâhil et-, say-”; **öt-kiz-** (< öt- “geç-”) “geçir-” (Biray vd., 2015: 78); **Kırg. T.** tur-guz- (< tur- “kalk-; yaşa-; bulun-; göreve gel-; oluş-”): “kaldır-, yaşat-, bulundur-, yap-, dik-, yapı kur-, inşa et-”; **otur-guz-** (< otur- “otur-, yerleş-; uygun gel-; çök-; eğlenerek beraber zaman geçir-; hapis yat-”): “oturt-; dik-, hapse at-; ağzının payını ver-, sustur-; sünnet et-” (KTS); **Kır. Tat. T.** yet-kız- (< yet- “ulaş-, yetiş-”): “yetiştir-, götür-, ilet-”; **kir-giz-** (< kir- “gir-”): “içeriye sok-” (Yüksel, 2007: 843; Buran ve Alkaya, 2014: 384).

5.3.2. Eylemlerin “-Gİz-, -GUz-” ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. tuw-ğız- (< tuw- “doğ-”): “doğ-, doğur-” (Biray vd., 2015: 77).

5.4. “-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

5.4.1. “-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. kis-ır- (< kis- “geç-”): “affet-” (Buran ve Alkaya, 2014: 257); **Kar.-Mal. T.** köç-ür- (< köç- “göç-, yer değiştir-”): “göçür-, tercüme et-” (Tavkul, 2007: 902); **Kkp. T.** kaş-ır- (< kaş- “kaç-”): “bir şeyi kaçır-, kaçırt-”; **uş-ır-** (< uş- “uç-”): “uçur-, uçurt-” (Buran ve Alkaya, 2014: 447); **Kaz. T.** as-ır- (< as- “aş-”): “aşır-, geçir-; büyüt-, gereğinden fazla değer ver-”; **köş-ir-** (< köş- “göç-”): “göç ettir-, yaygara kopar-, bağırıp çağır-, kopya et-, kopyala-” (Buran ve Alkaya, 2014: 126); **Kırg. T.** büt-ür- (< büt- “bit-, tüken-, sona er-, yorul-; ses kesil-, kaybol-”): “bitir-, tamamlama-, sonuçlandır-, mezun ol-; bitir-, tüket-”; **kaç-ır-** (< kaç- “kaç-, hızla koşup uzaklaş-, yakalanmamaya çalış-; kendini gösterme-, rastlaşmamaya çalış-; kaçın-; yok ol-; uzak dur-, yaklaşma-, karışma-”): “kaçır-, saldır-, zarar verici davranışta bulun-; yönel-, belli bir yön tut-; kaçır-, bir daha ele geçmemek üzere yitir-, zor kullanarak yanında götür-, yitir-, yakın birini ölüm sonucu kaybet-”; **keç-ir-** (< keç- “geç-; vazgeç-; reddet-; affet-, bağışla-, yapmaktan vazgeç-”): “geçir-, affet-”; **köç-ür-** (< köç- “göç-; yer değiştir-, öl-”): “göçür-, yerini değiştir-, fide veya fidan dik-, kopya et-; aktar-, uyarla-” (KTS); **Kır. Tat. T.** aş-ır- (< aş- “aşır-; haddini aş-” (Yüksel, 2007: 843); **Kum. T.** giy-ir- (< giy- “giy-”): “giydir-, sok-, sapla-”

(Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** kaş-ır- (< kaş- “kaç-”): “kaçır-, kaçirt-”; uş-ır- (< uş- “uç-”): “uçur-, uçurt-” (Buran ve Alkaya, 2014: 322); **Tat. T.** kiç-İR- (< kiç- “geç-”): “yardım edip geçir-, baştan geçir-, gör-, bağışla-, affet-”; sik-İR- (< sik- “sek-, sıçra-”): sıçra-, zıpla-; fikirlerde istikrarsızlık göster-” (KTTS-133, 238).

5.4.2. “-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kum. T. çüy-ür- (< çüy- “yukarı at-”): “sıva-; kabart-; bük-” (Pekacar, 2007: 974).

5.4.3. Eylemlerin “-(I)r-, -(İ)r-, -(U)r-” ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. uza-r- (< uza- “uza-”): “uza-, uzayıp git-” (Uygur, 2007: 568); **Kır. Tat. T.** doğ-ur- (< doğ- “doğ-”): “doğ-, doğur-”; yuşa-r- (< yuşa- “yumuşa-”): “yumuşa-”; şaş-ır (< şaş- “şaş-, şaşır-”): “şaşır-” (Yüksel, 2007: 843; Buran ve Alkaya, 2014: 384); **Kum. T.** yaş-ır- (< yaş- “sakla-, gizle-”): “sakla-, gizle-” (Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** yıy-ır- (< yıy- “büz-”): “büz-” (Atay, 1998: 106).

5.5. “-Ar-, -Or-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-Ar-, -Or-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

5.5.1. “-Ar-, -Or-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kar.-Mal. T. çığ-ar- (çığ- “çık-”): “çıklar-, çıkart-” (Tavkul, 2007: 903); **Kırg. T.** çığ-ar- (< çık- “çık-; rastla-; yayımlan-; bit-; var-; atlat-; belli bir yaşa gel-; görün-”): “çıklar-; yaz-, bir bilim ve edebiyat eseri oluştur-; çöz-; bırak-, özgürlük ver-; yay-; bildir-; üret-; yay-, sal-; büyüt-, eğit-; uğurla-” (KTS); **Kır. Tat. T.** kop-ar- (< kop- “kop-”): “kopar-, kopart-”; oñ-ar- (< oñ- “düzelt-”): “onar-, düzelttir-” (Yüksel, 2007: 843).

5.5.2. “-Ar-, -Or-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. kayt-ar- (< kayt- “geri dön-”): “geri ver-” (Buran ve Alkaya, 2014: 257); **Kkp. T.** kop-ar- (< kop- “kop-”): “çevir-, altını üstüne getir-” (Uygur, 2007: 568); **Kırg. T.** kayt-ar- (< kayt- “dön-; meyve al-, yarar elde et-; azal-; cay-”): “bekle-, muhafaza et-; iade et-; yinele-; saldırıyı durdur-, önüne geç-; güt-; geri gönder-” (KTS); **Kum. T.** get-er- (< get- “git-”): “gider-”; kayt-ar- (< kayt- “geri dön-”): “geri ver-, iade et-; çevir-” (Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** kayt-ar- (< kayt- “geri dön-”): “geri ver-” (Ergönenç, 2007: 634).

5.5.3. Eylemlerin “-Ar-, -Or-” ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. iyt-er- (< iyt- “it-, ittir-”): “it-, ittir-, itele-”; kayt-ar- (< kayt- “geri dön-”): “geri dön-” (Uygur, 2007: 568).

5.6. “-t-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-t-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi üç şekilde gerçekleşmektedir:

5.6.1. “-t-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. aġar-t- (< aġar- “aġar-, beyazlaş-”): “aġart-, beyazlat-; temizle-” (Uygur, 2007: 568); **Kırg. T.** acıra-t- (< acıra- “yerinden ayrıl-, kop-; uzaklaş-, uzak ol-; yitir-, kaybet-”): “ayır-, uzaklaştır-, aralarına gir-; ayırt et-; kurtulmasını sağla-, kurtar-”; uyal-t- (< uyal- “utan-”): “utandır-; kamaştır-”; kedeysin-t- (< kedeysin- “birini fakirmiş gibi göster-; fakirmiş gibi görün-”): “birini fakirmiş gibi göster-; birini fakir diye küçük gör-” (KTS); **Tat. T.** kİR-t- (< kİR- “gir-”): “birisinin geçmesine, girmesine izin ver-; yerleştir-, sok-”; İrİ-t- (< İrİ- “eri-”): “erit-; birisinin öfkesini geçir-”; yÖrİ-t- (< yÖrİ- “yürü-”): “yürüt-; daima yanında taşı-; unvanla çağır-, adlandır-” (KTTS-85, 131, 348).

5.6.2. “-t” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. jara-t- (< jara- “ol-, uygun ol-; yara-”): “yarat-” (Biray vd., 2015: 77); javında-t- (< javında- “yoğun, kalın hâle gel-”): “bardaktan boşanırcasına yağmur yağ-”; **Kırg. T.** açt-t- (< açt- “mayalan-, kabar-, köpür-; içi sızla-, acı-”): “mayala-”; arı-t- (< arı- “yıl-, yorul-, bitkinleş-”): “koştur-; yor-, bitir-” (KTS; Çengel, 2005: 159); **Kum. T.** açt-t- (< açt- “acı-”): “yanıklık hisset-; sızla-” (Pekacar, 2007: 975).

5.6.3. Eylemlerin “-t” ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Baş. T. tözä-t- (< tözä- “düzelt-”): “onar-, düzelt-” (Ersoy, 2007: 765); **Kkp. T.** jır-t- (< jır- “yar-, ayır-, yırt-”): “yırt-” (Uygur, 2007: 568); **Kaz. T.** jır-t- (< jır- “yar-, yırt-”): “yırt-; toprağı sür-” (Tamir, 2007: 448); **Kırg. T.** cır-t- (< cır- “yar-, dil-, parçala-; kemir-; yırt-”): “yırt-” (KTS); **Kır. Tat. T.** kapa-t- (< kapa- “kapa-, kapat-”): “kapat-”; silk-it- (< silk- “silk-”): “silk-”; kak-ıt- (< kak- “vur-”): “vur-, it-”; baş yor-ıt- (< baş yor- “düşün-”): “bir konuyla ilgili düşün-” (Yüksel, 2007: 844); **Nog. T.** bosa-t- (< boşa- “boşa-, serbest bırak-”): “serbest bırak-” (Atay, 1998: 109).

5.7. “-tAr-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-tAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi şu şekilde gerçekleşmektedir:

5.7.1. “-tAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kırg. T. kıs-tar- (< kıs- “sık-; baskı altına al-; kıs-, sıkıştır-; kırp-; dar gel-”): “sıkıştır-, sığdır-, tık-; konuşma sırasında bir sözü, soruyu veya düşünceyi söyleyiver-”; eñ-ter- (< eñ- “at üstünde giderken yerde bulunan herhangi bir şeyi kap-, çekerek al-; at üzeri kapışmalarda birbirini yıkmaya, düşürmeye çalış-”): “çevir-, yana doğru devir-” (Çengel, 2005: 159); **Kır. Tat. T.** ak-tar- (< ak- “ak-”): “karıştır-, altını üstüne getir-”; av-dar- (< av- “ağ-”): “yık-” (Yüksel, 2007: 843); **Kum. T.** aw-dar- (< aw- “düş-, yıkıl-, eğil-”): “devir-, yere yık-” (Pekacar, 2007: 974); **Nog. T.** av-dar- (< av- “düş-”): “devir-”; ak-tar- (< ak- “ak-”): “dök-” (Ergönenç, 2007: 634).

5.8. “-(I)z-, -(U)z-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-(I)z-, -(U)z-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

5.8.1. “-(I)z-, -(U)z-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kırg. T. ug-uz- (< uk- “duy-, işit-; dinle-; uy-, baş eğ-, itaat et-”): “duyur-, işittir-, dinlet-; kötü haberi duyur-, söyle-” (KTS); **Tat. T.** ağ-ız- (< ağ- “ak-”): “akış için yol aç-, akıtmak, hareket ettir-; bir şeyi yığınla alıp ver-”; tam-ız- (< tam- “damla-”): damlat-; rüşvet olarak biraz para ver-, koklat-; vur-, dokundur-” (KTTS-21, 263).

5.8.2. Eylemlerin “-(I)z-, -(U)z-” ettirgenlik biçimbirimini almış biçimi ile ettirgenlik eki almamış biçimleri aynı anlamı işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kum. T. ağ-ız- (< ağ- “ak-”): “ak-, boşal-”; tam-ız- (< tam- “damla-”): “damla-, damlat-” (Pekacar, 2007: 975).

5.9. “-KAr-” Ettirgenlik Biçimbirimini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi

“-KAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemlerin sözlükselleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir:

5.9.1. “-KAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler hem çatı anlamını hem de çatı dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kkp. T. pit-ker- (< pit- “bit-”): “bitir-, tamaml-” (Uygur, 2007: 568); **Nog. T.** yet-ker- (< yet- “yet-, ulaş-”): “yetiş-, yetiştir-, tedarik et-” (Atay, 1998: 105).

5.9.2. “-KAr-” ettirgenlik biçimbirimini almış eylemler sadece çatı görevi dışındaki anlamları işaretledikleri için sözlükselleşmişlerdir:

Kaz. T. oñ-ğar- (< oñ- “on-, iyi duruma gel-”): “yolunda git-”; öt-ker- (< öt- “geç-”): “bir işi yerine getir-” (Biray vd., 2015: 78).

6. Sonuç

Türkçenin genelinde olduğu gibi Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de çatı eklerini alan fiillerin, olumsuzluk ekinde olduğu gibi, sözlüklerde esas fiilden ayrı olarak madde başı yapılmadıkları görülmektedir. Ancak çatı ekinin kattığı anlamdan uzaklaşarak farklı bir anlamı işaretleyen veya çatı anlamı açısından şeffaf olmadıkları durumlarda sözlükselleşme gerçekleşmektedir. Bu durumda da sözlüklerde madde başı olarak verilen çatı eki almış fiillerin birinci ya da çoğunlukla daha sonraki anlamları dolayısıyla sözlüklerde yer bulmaları gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aksoy, T. S. (2020). Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi: Tuva Türkçesi Örneği. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 17, Sayı 1, s. 66-82 (DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.1.5)
- Alkaya, E. (2014). *Mişer Tatar Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Alkaya, E. (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Ankara: Turkish Studies Publication.
- Atay, A. (1998). *Nogay Türkçesi Garemeri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, Kayseri.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başdaş, C. (2006). Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler. *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*. 26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 400-405.
- Başdaş, C. (2011). *Türkçede Eklerin Hiyerarşisi ve Ara Ekler*. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/cahit_basdas_turkcede_eklerin_hiyerarşisi.pdf
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çakmak, C. (2013). Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 13-30.
- Çengel, H. K. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çengel, H. K. (2007). Kırgız Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 481-542.
- Delice, İ. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 24, s. 221-235.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2006). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergönenç, D. (2007). Nogay Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 623-678.
- Ergönenç, D. (2009). *Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ersoy, H. Y. (2007). Başkurt Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 749-810.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- Güllüdağ, N. (1998). *Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar-Dil Özellikleri-Metin-Sözlük)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçükmehtemoğlu, Ö. (2018). *Başkurt Türkçesi Şekil Bilgisi*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Lubimov, K. (1963). Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Ekler. *Türk Dili Dergisi*. S: 147 (Aralık 1963), 150-155.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özeren, M. (2021). Kırgız Türkçesinde Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31, 2(1121-1130).
- Pekacar, Ç. (2007). Kumuk Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 939-1008.

- Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Tamir, F. (2007). Kazak Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 429-480.
- Tavkul, U. (2007). Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 883-938.
- Uygur, C. V. (2007). Karakalpak Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, s. 543-622.
- Ülken, F. (1981). Türkçede Edilgen Çatı Üstüne Bir Araştırma. *Dilbilim*. S.6 (1981), s 55-69.
- Vural, H. ve Böler, T. (2017). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yüksel, Z. (2007). Kırım-Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 811-882.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
